

Capítol 5

El pla interaccional

No pas, doncs, els homes i els seus moments. Més aviat els moments i els seus homes.

Erving Goffman

5.1 La sociointeracció de les ments

Esbossat el primer nivell bàsic del medi de les varietats lingüístiques —el pla del complex cervell/ment— anem ara cap a una altra línia de la partitura: la sociointeracció de les ments. Pressuposarem, com en la teoria de sistemes, que en aquest pla emergeixen noves propietats no directament derivables del primer nivell o subsistema d'anàlisi. Mantindrem tots els elements rellevants provinents del fet mental però emfasitzarem l'anàlisi de l'organització de la interacció humana, sense deixar tampoc de tenir en compte que aquesta es produeix en un marc social molt més ampli en el qual les relacions de poder i les desigualtats socials tenen un paper enormement destacat.

Ha de quedar clar que el nostre interès aquí no és pas l'acció privada del subjecte sinó, al contrari, l'acció pública. Parlar, que és el que, de fet, ens interessa entendre, no és habitualment un acte privat i individual sinó precisament públic i social *per se*. Ningú no parla si no parla amb algú altre. És per això que la comprensió de l'organització social de les relacions interpersonals esdevé crucial per a entendre aspectes enormement importants del comportament lingüístic. Veurem el parlar, doncs, com un subconjunt del més ampli fenomen de la interacció social.

Cal concebre la interacció social com una relació indissolublement sociomental, i, per tant, cognitivo-interpretativa. Si l'acció humana és —en circumstàncies normals— plena de sentit per al subjecte que l'executa i activadora de la interpretació en el cas dels individus que poguessin observar-la, la interacció és, necessàriament, una interrelació mútuament significativa. Les accions, els moviments, els gestos, les emissions verbals, els elements paraverbals, les situacions en què ocorren, els precedents biogràfics de la relació, les intencions pressuposades, etc., seran font cons-

tant de suscitations interpretatives processades holísticament —de forma conscient o no— pels individus en relació.

Cal aquí recordar, doncs, que la facultat interpretativa és sempre present en l'activitat perceptual. Vol dir això que sempre que observem simplement l'acció d'algun ésser humà tendim a interpretar-la, és a dir, a intentar endevinar què és el que està fent, amb quin objectiu o motivació ho fa, per què, etc. En aquest marc, pot fàcilment ocórrer el fet que nosaltres puguem percebre i, per tant, atorgar sentit a accions d'un altre individu no precisament destinades a la comunicació amb cap altre. Dit d'una altra manera: nosaltres podem ser interpretats encara que no ens vulguem comunicar. Aquest tipus de situacions, per tant, no podrien ser considerades «interacció» donada l'absència de consciència i d'intenció comunicativa per part d'un dels participants —aquell que és, per exemple, observat i interpretat sense saber-ho. El fenomen interactiu començaria, doncs, quan l'individu se sent —o se sap— observat, i, per tant, susceptible de ser interpretat per un altre ésser humà —sigui o no cert que està essent observat. Fixem-nos com la simple possibilitat de *pensar* que podem ser percebuts per un altre ésser humà pot portar conseqüències importants per al nostre comportament. Aquest, per tant, en la nostra ment, deixa de ser categoritzat com una acció purament individual i privada i passa a ser considerat —i, per tant, regit— com a acció pública i social.

La consciència de ser observats —o de poder-ho ser en qualsevol moment imprevist— implica precisament la consciència que serem *interpretats* i, en conseqüència, socialment *avaluats*. I sabem també que l'avaluació social pot comportar efectes bé positius o bé negatius de gran importància per a l'experiència individual i/o social de la persona. Però interpretats i avaluats respecte de què? Doncs respecte de l'adequació de la nostra conducta als costums que creiem socialment acceptats com a canònics, com a apropiats per a cada situació i conjunt de circumstàncies que intervenen en els encontres interpersonals. Sabem, per tant, que, en les ments dels altres individus amb qui ens podem trobar, existeixen esquemes de conducta que són considerats socialment apropiats o inapropiats segons les circumstàncies i els moments i sabem que molt fàcilment podem ser jutjats negativament si no hi adequem el nostre comportament. De nosaltres depèn, llavors, que vulguem o no vulguem seguir el comportament socialment considerat més acceptable i adequat²⁹. Sovint pot ocórrer que puguem preferir un possible judici social negatiu i no efectuar una conducta que, tot i ser socialment la més esperada, hi estiguem personalment en desacord o bé ens resulti incòmoda o xoqui amb el sistema de valors que individualment hàgim decidit d'acceptar. Tot i, doncs, l'existència de la pressió social a favor del seguiment de les normes establertes, finalment, la decisió d'actuar d'una manera o una altra és irreductiblement personal.

Un cop adoptades i instaurades sociocognitivament, les maneres o normes d'actuació social més quotidianes, regulars i repetitives esdevenen, generalment, subconscients i són seguides en molts casos quasiautomatitzadament i de forma rutinà-

29. Prenc aquí el punt de vista de l'interaccionisme simbòlic, el qual, d'acord amb els postulats inicials del marc teòric exposat, concep l'individu com un ésser mentalment actiu respecte de les seves accions, tot i que, per rutinització —com veurem a continuació— pugui dur a terme també comportaments socials regulats subconscientment (vg. Blumer, 1982).

ria. Com saludar algú quan ens el trobem, què dir o què fer quan marxem d'un lloc, com estructurar una conversa, en quina llengua o varietat parlar a algú determinat, etc., poden ser accions molt habitualitzades i, per tant, subconscients, que facilitin, així, la disponibilitat de l'atenció cerebromental cap a altres elements de la conducta i de la realitat.

En siguem o no conscients, les interaccions dels humans no són en absolut caòtiques, desestructurades i sense sentit sinó, ben al contrari, organitzades, força sovint previsibles dins de determinats límits i amb significació. Els encontres quotidians es desenvolupen d'acord amb rituals socialment establerts que faciliten la coordinació de la vida en comú, de manera que cada vegada que entrem en contacte amb un altre ésser humà no hàgim d'anar improvisant les formes de conducta i puguem assegurar, així, una interpretació adequada de la interacció³⁰. Un encontre amb una altra persona en què els participants segueixen pautes de conducta considerades habitualment «correctes» o apropiades farà que els individus no estiguin temerosos l'un de l'altre i la relació pugui desenvolupar-se harmònicament i sense tensió. Una situació, en canvi, caracteritzada per un comportament considerat no apropiat per part d'un dels participants crearà incertesa i tensió en l'altre, el qual no sabrà com interpretar i com actuar davant la conducta «anormal» de l'altre. L'existència, per tant, d'aquestes pautes socials de comportament fa possible la convivència i la mútua interpretació comunicativa dels éssers humans³¹.

L'organització significativa de la interacció, tot i ser contínuament present en la vida quotidiana, no és, però, un fet simple ni fàcil de detallar. Els humans atorguem significació interaccional a molts diferents nivells perceptuals. Així, en una interacció, no només serà significativa la conducta estrictament verbal sinó que de manera simultània s'estarà atorgant sentit a la conducta corporal en sentit global —els moviments i desplaçaments del cos, la facialitat, les postures, etc.—, la manera de vestir, el pentinat, etc., i tot això, enquadrant-ho encara en el marc situacional corresponent —una aula d'una universitat, un taller d'una empresa, un bar, una discoteca, etc., i en el context general de la biografia de la relació entre els interactuants³². Tot aquest complex de comportaments serà interpretat holísticament pels interlocutors prenent com a referència les instruccions dels «guions» dels diversos escenaris

30. L'existència de normes i pautes d'actuació social sembla donada pel fet que, com a humà, «m'interessa (...) poder orientar-me en la meua acció de manera rutinària. Les explicitacions sedimentades en el meu dipòsit de coneixement tenen el caràcter de directives per a l'acció: si les coses són de tal i tal manera, actuaré de tal i tal forma (...). El seu continu èxit pràctic garanteix per a mi la seva confiabilitat i es converteixen en normes habituals, sota la forma de receptes» (Schutz & Luckmann, 1977:35). Socialment, determinades normes poden ser acompanyades d'un fort sentit d'obligatorietat que, si és transgredit en segons quines situacions, pot suscitar la sanció o fins i tot l'ostracisme per part del grup o la comunitat.

31. Schutz & Luckmann ho expliquen així: «La conducta dels meus semblants se'm fa intel·ligible per mitjà de la interpretació en el meu dipòsit de coneixement dels seus gestos corporals, els seus moviments expressius, etc., amb la qual cosa simplement accepto com a donada la possibilitat de la seva conducta amb sentit. A més, sé que la meua conducta pot ser explicitada per ell com a proveïda de sentit en els seus actes d'interpretació, i «sé que ell sap que jo sé» (1977:36).

32. Per ampliar l'estudi de la interacció lingüística i/o comunicativa en general, vg. Serrano (1980, 1984 i 1993), A. Tuson (1988 i 1995), Payrató (1988), Cots *et alii* (1990) i Laborda (1993).

socials, esquemes que determinaran aleshores el grau d'adequació de les conductes a les expectatives habitualitzades socialment. Si el «guió» d'una determinada cerimònia demana, per exemple, un determinat grau de formalitat en el vestir, podrà ser jutjat negativament el fet que determinada persona hi participi amb unes peces de roba categoritzades per la majoria social com a «informals». Aquesta avaluació negativa, però, podrà ser atenuada o fins i tot canviada si altres aspectes significatius de la mateixa persona són valorats positivament, com per exemple, la forma de parlar, la gestualitat, complements de vestir, etc., o bé dóna una justificació convincent de perquè va vestit de la manera que va.

5.2 Parlar com a interacció social

És en aquest context d'interacció social que la gent parla. És en aquest marc ritualitzat i organitzat que té lloc, doncs, l'activitat lingüística dels individus, amb tot el que això comporta. Parlar, per tant, no és un comportament aïllat i independent de cap entorn sinó, al contrari, un subconjunt plenament integrat de la vida social que registra les mateixes influències i constriccions socioculturals que les normes de vestir o de menjar, per exemple. L'ús d'unes formes o varietats lingüístiques o d'altres rep també determinacions importants des d'aquest nivell interaccional. Així, tal com els altres elements de la interacció social estan organitzats i estructurats, el parlar és també igualment organitzat i estructurat. La selecció de les formes lingüístiques que emeten els humans dependrà precisament de la relació d'aquelles amb els elements del context interaccional. Així com no és igual parlar a algú de «tu» o de «vostè»³³ tampoc pot no ser neutre l'ús d'una llengua o d'una altra. La variació lingüística, doncs, és també regulada.

Una relació interindividual tendeix habitualment a establir pautes de conducta fixades entre els dos participants. Així, per exemple, si instaurem al començament —o a partir d'un cert moment— el costum de fer-nos un petó cada vegada que ens trobem i aquest comportament es repeteix uns quants dies és molt possible que aquest es converteixi en norma i, per tant, en expectativa que cal que sigui complerta cada vegada que ens trobem en el futur. De forma semblant, establím —de fet negociadament— allò que farem regularment en altres aspectes —si ens farem o no regals per l'aniversari, si anirem a sopar a fora els dimarts, si ens farem confidències o no, etc.— i, també, per tant, en quina llengua o varietat ens parlarem de manera habitual. Un vegada adoptat mútuament un comportament lingüístic determinat i confirmat aquest de forma més o menys periòdica, la tria de la varietat o llengua es farà ja de manera subconscient i rutinitzada i tendirà a esdevenir perpètua fins al punt que en pot ser molt difícil el seu canvi.

La selecció de la varietat o llengua que serà usada en una interacció no és tampoc un fet simple ni senzill, en especial, és clar, en les situacions socials de diversitat lingüística. Un primer factor que hi pot influir és la competència lingüística dels individus que entren en relació. Si tots dos només entenen i parlen una varietat usa-

33. Per a l'estudi dels tractaments, vg. el text de Brown & Gilman a Viana (1995), pp. 351-363.

ran aquesta amb tota probabilitat però si tots dos també n'entenen i parlen una altra la tria pot ser més complicada: tots dos poden preferir l'altra o bé un en pot preferir una mentre que l'altra persona pot decantar-se per l'altra. En aquest darrer cas tindrà lloc probablement un procés de negociació per tal de decidir la varietat usada per tots dos interlocutors en la interacció, ja que és habitual que en les relacions comunicatives els dos participants tendeixin a preferir l'ús d'una sola i mateixa varietat per part de tots dos —és clar, si la dominen en grau suficient perquè això sigui possible. Presumiblement la negociació, en cas de discrepància, la guanyarà l'interlocutor que més convençut estigui de la seva posició i que es mantingui més estable, per tant, en l'ús d'una de les varietats lingüístiques potencialment escollibles. Si cadascú es manté ferm en la seva posició discrepant, les interaccions que hagin d'anar sostenint o bé tindran lloc parlant cadascú en la llengua diferent preferida —el que s'ha anomenat la «conversa bilingüe» o també «bilingüisme passiu»— o bé les interaccions tendiran a evitar-se a fi de no actualitzar el conflicte cada vegada que hagin d'establir comunicació.

Si les competències lingüístiques dels dos participants no són iguals el resultat lingüístic de la interacció pot anar cap a altres solucions. Si, per exemple, un interlocutor té més competència en un determinat codi que no pas l'altre participant, el més habitual serà que sigui el primer el que s'adapti a les necessitats del segon, per tal d'estalviar-li a aquest la dificultat d'expressió que li suposaria haver de parlar en un codi que domina poc (mentre que el primer, en canvi, també domina suficientment el codi més habitual del segon). El que tingui més competència, per tant, sempre estarà en disposició d'adaptar-se més a l'interlocutor que no pas el que en tingui menys. El grau de coneixement pràctic dels codis és, doncs, una variable de màxima importància en la selecció de les varietats lingüístiques de les interaccions socials. De fet, el problema es pot resumir dient que la varietat lingüística comuna de la interacció tendirà a ser la que, d'entre les possibles candidates a l'ús, més competència obtingui sumant els coneixements de tots *dos* interlocutors.

La competència lingüística, però, no és pas l'únic factor que pot intervenir en la selecció de la varietat lingüística en què es desenvoluparà una interacció humana. La varietat més coneguda per tots dos interlocutors, per exemple, pot no ser usada en la comunicació en benefici de la menys compartida, per raons ideològiques, per assumptió de la norma habitual existent prèviament, o per altres factors pertanyents a l'esfera de la representació de la realitat. En el cas, per exemple, de grups humans que volen sortir o han pogut sortir d'un estat de subordinació política —i, per això mateix havien estat bilingüitzats— la norma de la suma de competències en els interlocutors pot no ser aplicada en determinats casos a causa de la seva consideració com a efecte històric il·legítim i, per tant, no volgut. En aquest tipus de situacions, els interlocutors bilingües poden *no voler* parlar la llengua dels —generalment— unilingües pertanyents al grup etnicolingüístic dominant. També en situacions de subordinació o de sortida recent de subordinació, i malgrat l'equilibració de competències de partida en els individus, pot donar-se el cas que els individus continuïn col·lectivament preferint amb claredat l'ús d'una de les llengües en presència —la dominant fins aleshores— a causa del costum generalitzat ja existent en la societat, fruit de l'ecosistema sociopolític anteriorment vigent.

De fet, doncs, i tot i que el comportament lingüístic tendeix a la subconsciència i a la rutinització, sempre és present la possibilitat de tornar-lo a portar al pla cons-

cient i de controlar-lo directament i reflexivament per part de l'individu, passant, si així ho vol, per damunt de les constriccions de la competència i del comportament habitual, i assumint, és clar, les conseqüències socials —negatives o segons com positives— que es puguin derivar de la seva decisió. Així, per exemple, un individu pot decidir que, amb determinades persones —o també en general— li convé més canviar de forma de parlar —ja sigui de mots i construccions particulars, de varietat d'una mateixa llengua o de llengua— que no pas continuar parlant com sempre ho ha fet. Presa aquesta decisió pot ser perfectament el cas que, tot i tenir poca competència o habilitat en la nova manera de parlar, l'individu s'esforci a aconseguir-la precisament a través de la seva pràctica social. En aquest cas, per tant, la tria de la manera de parlar, es fa fins i tot precisament malgrat la manca de competència suficient. No és sempre primer la competència i en funció d'això la tria sinó que pot ser també a l'inrevés, primer la tria i després la competència —o, si més no, el desenvolupament més aprofundit d'aquesta³⁴.

34. Per aprofundir sobre la tria dels codis lingüístics, vg. Tuson, A. (1990 i 1995), Boix (1993) i Heller (1990).